

МИНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БИЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гарантії задекларування
прав та свобод
людини:
національний та
міжнародний досвід

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

***Гарантії забезпечення прав та
свобод людини: національний та
міжнародний досвід***

БІЛА ЦЕРКВА 2023

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Білоцерківського національного аграрного університету (протокол №12 від 22.12.2023 р.)

Рецензенти:

Журавель Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин та туризму.

Діордіца Ігор Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну.

Гарантії забезпечення прав та свобод людини: національний та міжнародний досвід: колективна монографія / Кол. авторів. Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет, 2023. 275 с.

У колективній монографії проаналізовано гарантії міжнародно-правової системи захисту прав людини та її вклад у розвиток нормативно-правового регулювання захисту прав людини в Україні в контексті розвитку міжнародного права, відповідності українського законодавства міжнародно-правовим нормам у сфері прав людини, а також практики застосування цих норм міжнародними та національними контрольними і правозахисними органами. Розглядається участь України у всесвітніх та регіональних міжнародних правозахисних структурах та органах.

Монографія стане цікавою для юристів-міжнародників, викладачів, студентів та аспірантів юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також практиків, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного міжнародного права.

The collective monograph analyzes the guarantees of the international legal system for the protection of human rights and its contribution to the development of legal regulation of the protection of human rights in Ukraine in the context of the development of international law, the compliance of Ukrainian legislation with international legal norms in the field of human rights, as well as the practice of applying these norms international and national control and human rights bodies. Ukraine's participation in global and regional international human rights structures and bodies is considered.

The monograph will be interesting for international lawyers, teachers, students and postgraduates of law faculties of higher educational institutions, as well as practitioners, all those interested in the problems of modern international law.

© Колектив авторів, 2023

© Білоцерківський національний аграрний університет, 2023

Офіційний сайт: <http://www.btsau.edu.ua/>

ЗМІСТ

<i>Гарантії та механізми захисту економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний та національний аспекти (Ковальчук І.В.)</i>	5
<i>Реалізація конституційного права на судовий захист в контексті судової реформи в Україні (Бровко Н.І.)</i>	40
<i>Міжнародні механізми захисту прав людини у міжнародних конфліктах та конфліктах неміжнародного характеру (Сокиринська О.А.)</i>	79
<i>Дотримання прав людини при проведенні негласних оперативних заходів, пов'язаних з втручанням у приватне життя особи (Звонарьов О.Ю.)</i>	129
<i>Гарантії забезпечення прав засуджених в місцях позбавлення волі у національному та міжнародному вимірі (Сімакова С.І.)</i>	165
<i>Забезпечення прав людини в контексті євроінтеграційних процесів в Україні (Тимощук О.Г.)</i>	206
<i>Міжнародна система захисту прав дитини (Малишко І.В.)</i>	241

УДК 341.231.14

СОКИРИНСЬКА О.А.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічно-правових дисциплін

Білоцерківський національний аграрний університет

**МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТАХ ТА КОНФЛІКТАХ НЕ
МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ**

Сьогодні Української держави вже вісім років поспіль пов'язано з поняттям збройного конфлікту. Спочатку (з 2014 року) ми говорили про наслідки для населення конфлікту не міжнародного характеру, але з 24 лютого 2022 року нам довелося стикнутись з всіма проявами міжнародного збройного протистояння. Як наслідок, необхідно поділити порушення прав людини, що передбачені нормами міжнародного права та численних Конвенцій, які захищають права людини в різних галузях та порушення прав людини, що можуть виникнути тільки під час збройного конфлікту, при чому як міжнародного так й не міжнародного характеру. Це насамперед пов'язано зі специфікою збройного протистояння, окупацією територій, ставлення окупаційної влади до населення цих територій, порушення норм міжнародного гуманітарного права по відношенню не тільки до комбатантів та не комбатантів, але й до мирного населення, що не має жодного відношення до збройних сил воюючих сторін, правовий статус переміщених осіб та біженців, які покинули країну, що знаходиться у стані війни, тощо. Оскільки питання дотримання прав і свобод людини і громадянина під час збройного конфлікту наразі є над актуальними для України багато колег науковців присвячують цій проблемі велику увагу, а саме: Корнієнко М.В., Лінецький С.В., Погорілко В.Ф., Рабінович П.М., Федоренко В.Л., та інші.

Війна це не тільки складне політико-правове явище, але й складний психолого-емоційний стан в який потрапляє все населення, що перебуває в державі яка вступила у війну. Зрозуміло, що з правової точки зору для людей все змінюється особливо з прийняттям внутрішніх нормативних актів які стосуються оголошення воєнного стану на всій території держави, що бере участь у конфлікті. За своїм змістом воєнний стан можна визначити як особливий правовий режим, який може бути введений за певних умов на території всієї країни, що знаходиться в конфлікті, або окремих її територіях. Підставами для введення такого стану можуть бути як збройна агресія чи загроза нападу з боку іншої держави, так й небезпека для державної незалежності та територіальної цілісності. Якщо розглядати Україну як приклад прийняття такого закону то можна визначити певну процедуру, яка може бути вироблена у будь якій державі на випадок прояву щодо неї агресій з боку іншої країни. В Конституції України передбачено певний порядок прийняття такого рішення. Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентіві України подає Рада національної безпеки та оборони України. Президент, як гарант Конституції, після розгляду цих пропозицій видає указ про введення воєнного стану, який Верховна Рада повинна розглянути протягом двох днів на позачерговому скликанні та прийняти відповідне рішення. В разі прийняття позитивного рішення щодо введення воєнного стану, затверджений указ негайно оголошується через засоби масової інформації. У випадку прояву агресії до України з боку росії було прийнято Закон України «Про правовий режим воєнного стану»⁸². Крім того, щоб убезпечити себе від несподіваних випадків з боку агресора, Україна негайно через Генерального секретаря ООН повідомила про параметри введеного надзвичайного стану ті держави, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року⁸³.

⁸² Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁸³ Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Дозволю не погодитися з прихильниками твердження, що обмеження прав людини під час війни є нормою. В будь якого випадку не можна говорити про «норму» наприклад, порушення права на життя, або на житло і тому подібне. Скоріш за все треба говорити про невідворотність чи неможливість забезпечення чи гарантування такого права з боку держави в період конфлікту. На період дії воєнного стану в країні можуть обмежуватися конституційні права та свободи громадян. Але питання залишається відкритим, які саме права можуть бути обмежені чи взагалі скасовані, чи можливо обмежувати їх певною мірою, де межа цієї міри, й головне, як пояснити це населенню яке й без того потерпає від військових дій, постійних бомбардувань, руйнувань житла та промислових об'єктів, а також об'єктів критичної інфраструктури, окупації, знуцань, принижень та злочинів проти них з боку окупантів, які навіть не замислюються над питанням дотримання норм міжнародного гуманітарного права чи права прав людини як по відношенню до військових так і по відношенню до цивільного населення.

Введення в Україні правового режиму воєнного стану було передбачено частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (пункт 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні»)⁸⁴. Треба обов'язково зауважити, що всі обмеження конституційних прав і свобод в цих нормативних актах носять виключно тимчасовий характер. Отже, на період дії воєнного стану можуть бути обмежені наступні права і свободи, а саме ті що передбачені у статтях Конституції:

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

⁸⁴ Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» ». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Стаття 53. Кожен має право на освіту⁸⁵.

Окрім цього вводяться тимчасові обмеження прав та законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені вищевказаним Законом та указом Президента України.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на територіях де введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції України та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням

⁸⁵ Конституція України». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>

запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації. Як ми бачимо на практиці, сьогодні до цих, створених відповідно до закону, військових адміністрацій, питань більше ніж відповідей. Зважаючи на весь перебіг збройного конфлікту та тих заходів, що приймалися для покращення роботи відповідних державних органів, для виділення допомоги збройним силам України, можна з впевненістю констатувати, що на початку конфлікту роботу можна було оцінювати як відмінну та консолідовану, але згодом ступінь зловживань, корупції та інші негативні фактори перекреслили довіру населення до майже всіх військових адміністрацій, що сьогодні діють на території України. Не треба забувати, що вони також беруть участь у забезпеченні виконання прав людини на своєму, місцевому, рівні⁸⁶.

Стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає цілу низку підстав, умов та заходів, що можуть здійснюватися в межах виконання правового режиму воєнного стану військовим командуванням разом із військовими адміністраціями. Найпершим завданням Закон передбачає охорону об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити режим їх роботи. Окрім цього найцікавішими умовами реалізації воєнного стану, що можуть розглядатись як спірні умови що обмежують чи порушують права людини і громадянина це : можливість примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності; встановлювати у порядку визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; перевіряти у у порядку визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за

⁸⁶ Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

винятком обмежень, встановлених Конституцією України; забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів тощо. Але серед цього переліку заходів є й такі що не викликають зайвих застережень, наприклад: інтернувати (примусово оселяти) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України; проводити евакуацію матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їх пошкодження або знищення згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України; проводити евакуацію населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони тощо⁸⁷.

Не викликає особливих зауважень та заперечень деякі умови, що їх передбачив законодавець реалізуючи правовий режим воєнного стану та порушення прав людини, навіть з точки зору практики ЕСПЛ. Наприклад, запровадження комендантської години, як заборони чи обмеження перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень, а також встановлення спеціального режиму світломаскування; порушення у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі; встановлення и порядок використання фонду захисних споруд цивільного захисту; запровадження у разі нормованого забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами тощо.

В період дії режиму воєнного стану, як передбачено в Законі, повноваження Президента України не можуть бути припинені. У разі, якщо

⁸⁷ Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

термін повноважень Президента закінчується під час воєнного стану, то він продовжує свою роботу до закінчення терміну воєнного стану. Крім цього, не можуть бути припинені повноваження Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Президента з прав людини, суддів, прокурорів, а також контррозвідників та слідчих. Такі умови можуть призвести до зловживань з боку перелічених посадовців і суттєво обмежити виборне право громадян.

В умовах воєнного стану також забороняється вносити зміни до Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, проводити вибори Президента України, а також вибори до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, проводити всеукраїнські та місцеві референдуми, проводити страйки, масові зібрання та акції. Таким чином можна розширити перелік тих прав і свобод, які обмежуються воєнним станом, оскільки сюди можна включити й виборне право громадян. Неможливість проводити вибори, забезпечувати виборчий процес, гарантувати право громадян на волевиявлення також можна трактувати як його порушення. Зрозуміло, що під час збройного конфлікту, коли частина територій окупована, частина є театром військових дій, велика кількість населення є або внутрішніми переселенцями, або взагалі виїхала закордон, за таких умов організувати прозорі, чесні та демократичні вибори, чи проведення, наприклад, референдуму неможливо. Але мова йде про гіпотетичну можливість збереження цієї групи конституційних прав, що є неможливим в умовах збройного протистояння. Натомість така можливість може бути цілком реалізована після укладання договору про мирне врегулювання, або хоча б тимчасового перемир'я, за умови, що всі ворогуючі сторони дотримуються його умов.

Забезпечення прав людини в умовах війни є надзвичайно складним завданням, яке потребує комплексного підходу та співпраці всіх зацікавлених у цьому сторін. Міжнародне та національне право дотримуються єдиного підходу у розумінні змісту тих прав людини, що не можуть бути порушені навіть в

умовах збройного конфлікту. Незважаючи на те, що головною і фундаментальною якістю в структурі прав людини є гідність, все ж таки найголовнішим правом визнано право людини на життя. Воно закріплено не тільки у міжнародних нормативно-правових документах, статутах деяких універсальних міжнародних організацій, але й у Конституції України де вказано, що жодна людина не може бути позбавлена права на життя. Однак, не тільки це право є непорушним навіть під час збройних конфліктів. До цієї когорти можна віднести: право на рівність і повагу до гідності особи; право на особисту недоторканість; право на громадянство; право на укладення шлюбу; право на житло; право на справедливий суд, юридичну допомогу та захист.

Отже, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» під час його запровадження можуть бути обмежені деякі права і свободи людей. Наприклад, право на вільне пересування може обмежуватись режимом комендантської години, обмеженням вибору місця проживання, особливим режимом в'їзду і виїзду, особливим контролем над призовниками та військовозобов'язаними. Право на власність може обмежуватись вилученням майна державних і комунальних підприємств, військово-квартирною повинністю та примусовим відчуженням майна. Право на недоторканість особи обмежується повним контролем над засобами зв'язку, перевіркою документів та огляду речей з боку поліції та органів, що підпорядковуються військовому командуванню. Треба зауважити, що всі ці обмеження прав і свобод людини держава намагається відшкодувати за допомогою механізмів передбачених не тільки у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» але й інших нормативно-правових актах. Так, зокрема під час воєнного стану може примусово відчужуватися майно, що перебуває у приватній або комунальній власності. Відповідно до нормативно-правових актів примусовим відчуженням майна вважається позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного

відшкодування його вартості. Як передбачає Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» рішення про примусове відчуження майна приймається військовим командуванням або виконавчим органом відповідної місцевої ради. На місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження здійснюється за рішенням військового командування без погодження з такими органами⁸⁸.

Про примусове відчуження або вилучення майна складається акт встановленої законом форми та передбачається механізм відшкодування компенсації власнику за вилучене майно. Стаття 12 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» ретельно вказує на всі етапи отримання власником відшкодування, а отже й відновлення права власності: 1) попереднє повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна здійснюється на підставі документа, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проведена у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження. 2) наступна повна компенсація: колишній власник або уповноважена ним особа після скасування правового режиму воєнного стану звертається до військового комісаріату за місцем відчуження майна із заявою, до якої додаються акт і документ, що містить висновок про вартість майна. 3) підставою для повернення відчуженого майна є рішення суду, яке набрало законної сили якщо після скасування правового режиму воєнного стану майно, яке було примусово відчужене, зберіглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього

⁸⁸ Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

майна. Колишній власник майна, яке було примусово відчужене, може вимагати натомість надання йому іншого майна, якщо це можливо⁸⁹.

Обмеження прав людини в частині введення трудової повинності або особливого режиму роботи важливих об'єктів економіки також має свій власний, врегульований нормами права механізм, що суттєво пом'якшує та нівелює саму реалізацію цього права у вигляді виконання суспільних робіт. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» на території, де введено воєнний стан, військове командування разом з іншими органами влади або й самостійно має право запроваджувати трудову повинність та залучати громадян до суспільно-корисних робіт⁹⁰.

Трудова повинність полягає у виконанні робіт оборонного характеру, а також у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, а також їх наслідків. При цьому тривалість виконання таких робіт та їхня оплата встановлюються відповідно до трудового законодавства. Крім того, військовому командуванню надається право використовувати потужності, ресурси та майно підприємств та організацій усіх форм, а також окремих громадян⁹¹.

Трудова повинність може запроваджуватися для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер.

⁸⁹ Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

⁹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>

⁹¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>

Варто зауважити, що за працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи та посада. Забороняється залучати до суспільно корисних робіт малолітніх дітей та дітей віком від 14-15 років, жінок, які мають дітей віком до 3 років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я. З кожною особою, залученою до суспільно-корисних робіт укладається строковий трудовий договір⁹².

Сьогодні викликає багато суперечок та коментарів Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», що був прийнятий ще у 1993 році, оскільки з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України саме за цим законом відбувалась перша й подальші хвилі мобілізації. Відповідно до статті 1 цього нормативного акту мобілізаційна підготовка - комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту (далі - Збройні Сили України, інші військові формування), сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період⁹³.

Зауважимо, що це поняття більшою мірою стосується організації життєдіяльності держави здебільшого у мирний час або у період можливої агресії. Тому на перши погляд цілком зрозуміло, що мета з якою було прийнято цей закон не вписується в реалії сьогодення України. Звертаючись до цієї ж

⁹² Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>

⁹³ Закон України від 21 жовтня 1993 року (із змінами від 30.06.2023, підстава - 3161-IX) № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text>

статті, яка визначає мобілізацію як комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту - на організацію і штати воєнного часу, ми можемо стверджувати, що це поняття вже більш «адаптоване» під реалії того, що зараз відбувається в нашій державі. Стаття 2, яка визначає правову основу мобілізаційної підготовки та мобілізації чітко вказує на те, що цією основою є Конституція України, Закон України «Про оборону України», цей та інші закони України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти⁹⁴.

Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи прихованою. Цілком логічним видається питання коментарів 23 статті цього закону, що стосується отримання відстрочки від мобілізації. Саме вона, на думку багатьох юристів, суттєво порушує конституційні права громадян нашої країни й тому це викликає значний супротив як з боку правозахисників так і з боку самих громадян. Спірними вважаються й методи роботи працівників ТЦК та СП в частині залучення громадян до мобілізації та перевірки документів з метою уточнення облікових даних громадян. Причиною таких реакцій на роботу працівників ТЦК та СП можна вважати недостатньо врегульовані на законодавчому рівні повноваження цих працівників та ще подекуди некоректна поведінка, яка, безперечно, може викладати обурення громадян, оскільки порушує їх конституційні права. Суди, які вимушені розглядати відповідні позови, в умовах суцільного не врегулювання таких відносин, приймають рішення на користь громадян. Цей факт зайвий раз підкреслює, що навіть в надскладних умовах війни в Україні дотримуються всі принципи, які встановлювались у мирний час. Наразі, на розгляд Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України було подано законопроект «Про мобілізаційну

⁹⁴ Закон України від 21 жовтня 1993 року (із змінами від 30.06.2023, підстава - 3161-IX) № 3543-ХІІ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text>

підготовку та мобілізацію», який було відхилено народними депутатами та направлено на доопрацювання. Він викликав хвилю невдоволень з боку громадян та цілу низку зауважень з боку правозахисників, які стосувались саме порушень конституційних прав громадян, що не можуть бути змінені навіть під час збройного конфлікту, й це передбачено в самій Конституції України (про них йшлося на початку). Наш основний закон (стаття 3) вказує на те, що встановлення та забезпечення прав людини є основним завданням держави, а Президент України є гарантом прав і свобод людини і громадянина. При цьому основною функцією української держави є охорона інтересів людини та захист її прав. Звичайно, в умовах воєнного стану найчастіше порушується головне право людини – це право на життя. Це має свій вираз у невмотивованих та нічим не виправданих вбивствах, особливо цивільного населення; нанесення тілесних ушкоджень як під час бойових дій так й під час катувань полонених та мирних жителів, а також нелюдське поводження з ними; викрадення людей на окупованих територіях та їх вивезення під різним приводом на територію противника (прикладом може слугувати примусове, або здійснене оманливим шляхом вивезення українських дітей з окупованих територій Херсонщини на територію росії); згвалтування та інші форми прояву насилля з метою залякування та прояву терору щодо цивільного населення окупованих територій та військовополонених. Усі ці дії є прямим порушенням прав людини на життя та особисту недоторканість які закріплені у багатьох міжнародно-правових актах та захищаються не тільки Міжнародним гуманітарним правом, але й Міжнародним правом прав людини.

З початком збройного конфлікту на територіях воюючих країн починає діяти правовий режим, що встановлюється нормами Міжнародного гуманітарного права (далі - МГП). Це може свідчити про те, що на цих територіях починають застосовуватися закони та звичаї війни, зокрема, так звані «Право Гааги» та «Право Женеві». «Право Гааги» регламентує використання під час військових дій заборонених засобів і методів ведення війни. «Право Женеві» нерідко називають «правом захисті від дій війни», оскільки Женевські Конвенції

та Додаткові протоколи до них вказують на можливі шляхи захисту не тільки різних учасників збройного конфлікту, але й цивільного (мирного) населення окупованих територій. Відповідно до теорії Міжнародного публічного права, а саме принципу *lex specialis*, МГП має перевагу над Міжнародним правом прав людини (далі - МППЛ), але тільки під час збройного конфлікту, оскільки саме тоді починає діяти. Не зважаючи на це, МППЛ не припиняє свою дію і може застосовуватись паралельно до норм МГП відносно деяких категорій учасників бойових дій, захист яких не врегульовано Женевськими Конвенціями. Це дозволяє уникати зловживань з боку, наприклад, окупаційної влади чи представників будь-якої держави у збройному конфлікті. Виконуючи принцип екстериторіальності, держава, здійснюючи юрисдикцію, повною мірою несе відповідальність за порушення прав людини її представниками влади на будь-якій території де вона може здійснювати ефективний контроль за ними навіть в тому випадку, коли ця територія знаходиться за межами її демаркованих, визнаних світовою спільнотою національних кордонів. Таке положення, закріплене нормами МГП, вдається дуже прогресивним, тому що надає можливість державі яка постраждала від агресії відстоювати порушені права своїх громадян застосовуючи усі можливі механізми міжнародного захисту та притягати агресора до відповідальності за такі порушення, що він їх скоїв на окупованій території.

Під час збройного конфлікту часто виникає питання встановлення межі між поняттями «умисне вбивство» та «військові дії, що призвели до загибелі цивільного населення» у кваліфікації військових злочинів проти цивільного населення, що порушує його право на життя. Це питання можна розкрити тільки через призму аналізу норм міжнародного гуманітарного права.

На судових процесах у справі про скоєння військових злочинів або більш серйозних порушень обвинувачення, зазвичай, повинно доводити не тільки той факт, що обвинувачений скоїв ті дії які йому інкримінують, але й те, що настання наслідків цих дій були його наміром. З юридичної точки зору такий намір зазвичай відображають поняттям *mens rea*, «умисел», «злочинний умисел».

Наприклад, якщо напад на військовий об'єкт потяг за собою ненавмисні втрати серед цивільного населення через несправність зброї або хибні розвідувальні дані про об'єкт, командира, незважаючи на наслідки його дій, не може бути визнано винним у злочині, оскільки у його діях був відсутній злочинний умисел⁹⁵.

Навіть у тих випадках, коли норми міжнародних договорів не передбачають наявності чи відсутності злочинного умисла, як у випадку «захоплення заручників», - наявність злочинного умислу повинно бути доведено. Наприклад, якщо комбатант отримав наказ забрати з селища, що розташоване в районі бойових дій, цивільних осіб та доправити їх під збройною охороною в місто, подалі від бою, а потім здати командирю чи коменданту, який буде використовувати цих осіб у якості заручників для прикриття та охорони військового штабу від нападу, то такий солдат може на свій захист використовувати аргумент, що він не знав про намір командира використовувати цивільне населення у якості заручників та був впевнений, що супроводжував їх у безпечне місце. Норми міжнародних договорів, що стосуються серйозних порушень, часто визначають наявність такого наміру, як «умисного», наприклад у визначенні «умисного вбивства, тортур та нелюдського поводження». Наявність наміру може також мати так звану «довільну» форму, як, наприклад, у випадках «довільної та великомасштабної руйнації майна цивільних осіб, що не була викликана військовою необхідністю». Поняття «умисні» та «довільні» передбачають як умисні та свідомі дії, так й дії, що носять бездумний, хаотичний характер. Кримінальну відповідальність тягнуть не тільки вчинені дії, але й бездіяльність в тих ситуаціях, коли вчинення тих чи інших дій було обов'язком особи. Але така ситуація буде актуальною у випадку коли бездіяльність була наміром особи досягти певних наслідків або ця особа була байдужою до цих наслідків.

⁹⁵ Сокиринська О.А. Зміст поняття «умисного вбивства» в категорії військових злочинів у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 25-26 березня 2021 р.). - Біла Церква, 2021. - С. 111-112

Вивчаючи зміст Додаткових протоколів можна дійти висновку щодо поняття «умисного», як свідомих дій обвинуваченого з наміром, усвідомлення таких дій та їх наслідків, а також бажання настання таких наслідків. Це тлумачення також охоплює й поняття «протиправний намір» та «необережність», тобто відношення суб'єкта, що невпевнений у настанні конкретних наслідків, але готового до їх можливого настання. З іншого боку, таке тлумачення не охоплює звичайної необережності та непередбачуваності, тобто, коли суб'єкт не усвідомлює своїх дій та їх наслідків. Однак, необережність та халатність можуть бути достатнім мотивом для настання дисциплінарної відповідальності відповідно до норм національного законодавства⁹⁶.

Статут Міжнародного Кримінального Суду визначає, що обвинуваченого може бути визнано винним тільки в тому випадку, коли злочин скоєно «умисно» та «свідомо». «Умисно» означає, що «ця особа має намір вчинити таке діяння», а по відношенню до наслідків «ця особа має намір спричинити такі наслідки або усвідомлює, що вони будуть спричинені якщо нічого не зміниться». «Свідомо» означає усвідомлення того, що обставина існує або, що наслідок наступить якщо нічого не зміниться⁹⁷.

Додатковий протокол I до Женевських Конвенцій визначає, що загибель цивільних осіб внаслідок, навіть, передбачуваних дій під час військових операцій, не є протиправним діянням, якщо тільки було дотримано принцип відповідності. Але якщо вбивство цивільних осіб, не комбатантів відбулося умисно або не виправдано військовою необхідністю, має місце військовий злочин⁹⁸. Таким злочином, до прикладу, можна вважати страту заручників чи військовополонених. Війна в Україні 2022 року «рясніє» такими розправами над українськими воїнами. Інформаційний простір дає нам змогу збирати числені докази таких дій окупантів-агресорів. За вчинення такого роду діяння під час

⁹⁶ Сокиринська О.А. Зміст поняття «умисного вбивства» в категорії військових злочинів у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 25-26 березня 2021 р.). - Біла Церква, 2021. - С. 112

⁹⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, від 17 липня 1998 р. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588

⁹⁸ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: Закон України 21.09.2010 р. № 2530-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-17#Text>

міжнародного конфлікту, винного будуть переслідувати як за умисне вбивство відповідно до норм Женевських Конвенцій про покарання за серйозні порушення. У випадку конфлікту не міжнародного характеру такий злочин може кваліфікуватись як тяжке вбивство в межах внутрішнього національного права або як порушення загальної статті 3 Женевських Конвенцій 1949 року⁹⁹.

Поняття умисного вбивства або тяжкого вбивства розповсюджується не тільки на вбивство цивільних осіб, але й на вбивство військовополонених, хворих та поранених військовослужбовців, військовослужбовців, що потрапили в полон, медичного та релігійного персоналу¹⁰⁰.

Все що стосується умисного вбивства як порушення права людини на життя дуже тісно пов'язано з утриманням у полоні військовополонених та цивільних осіб, а також створенням у деяких конфліктах концентраційних таборів, де власне й скоюються такі злочини, що порушують права людини. Створення таких таборів не тільки є прямим порушенням норм МГП, але й норм МППЛ також.

Закони та звичаї ведення військових дій, що застосовуються під час збройних конфліктів, не містять жодної інформації про концентраційні табори. Тим не менше, вже більше ніж століття концентраційні табори залишаються тими місцями скоєння масових військових злочинів та символом самої страшної наруги над цивільним населенням у військовий час¹⁰¹. Перший «reconcentrados» або «концентраційний табір», заснував іспанський генерал Валеріано Вейлер під час спроб придушити повстання у 1895 році на Кубі¹⁰².

⁹⁹ Женевська Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р. Перша Женевська Конвенція (1949). – Електронний ресурс. – режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_151

¹⁰⁰ Сокиринська О.А. Зміст поняття «умисного вбивства» в категорії військових злочинів у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 25-26 березня 2021 р.). - Біла Церква, 2021. - С. 111-112

¹⁰¹ Сокиринська О.А. Правовий аналіз відповідальності за створення канцентраційних таборів у збройних конфліктах / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 13-14 квітня 2023 р.) – Біла Церква, 2023. – С. 69

¹⁰² Британська енциклопедія. Том 28 (11-е вид.) Cambridge University Press. Chisholm, Hugh, ed.(1911) стор.567.

Згодом англійці почали масово використовувати концентраційні табори під час Бурської війни 1899-1902 років¹⁰³. Для того щоб позбавити партизан-бурів можливості отримувати продовольство та розвідувальні дані, генерал лорд Кітченер наказав англійській армії «зачистити» Трансвааль та території що були суміжними до річки Помаранчева. Цивільне населення – жінки, діти, особи похилого віку та деякі чоловіки, що були придатні за віком для участі у боях, – усі вони з метою видалення їх з території були силоміць виселені з їх домівок та розміщені в таборах, які розташовувались повз залізну дорогу. Бури, для котрих ці табори стали символом геноциду називали їх «lagers»¹⁰⁴.

Нацисти створили велику кількість «Konzentrationslager», використовуючи її спочатку для утримання своїх політичних опонентів, потім рабської робочої сили й, нарешті, для знищення європейських євреїв й – у великій кількості – поляків, ромів та інші національності. З майже шести мільйонів євреїв, що їх було вбито на запровадження політики Гітлера, два мільйони загинули у головному центрі знищення Аушвіці. Жодна людина, що виросла та дорослішала після Другої світової війни, й уявити собі не могла, що такі табори знову виникнуть у Європі майже наприкінці ХХ століття та стануть «символами» Боснійської війни.

Незалежна Комісія експертів ООН, яка протягом року вивчала всі обставини існування таборів у Боснії, дійшла висновку, що табір Трнопілля можна визнати концентраційним, а табори Омаршку та Керетерм як де-факто – табори знищення, оскільки в них було сконцентровано цивільне населення, пригнане туди колонами або привезене автобусами з незаконною метою застосування до нього жорстокого поводження, тортур, наруги, вбивств та, що стало вирішальним, насильницькому переміщенню, або етнічним чисткам¹⁰⁵.

¹⁰³ Суботін В.А. Генерал Китченер в англо-бурської війни // Нова і новітня історія. - 2000. - № 3. С. 18
Електронний ресурс.- режим доступу: <https://retrokniga.com/obshhestvennye-i-gumanitarnye-nauki/history/parfenov-i-d-kolonialnaya-ehkspansiya-velikobritanii-v-poslednej-treti-xix-veka%28dvizhushhie-sily-formy-i-metody>

¹⁰⁴ Сокиринська О.А. Правовий аналіз відповідальності за створення канцтраційних таборів у збройних конфліктах / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 13-14 квітня 2023 р.) – Біла Церква, 2023. – С. 68.

¹⁰⁵ Югославські війни. Електронний ресурс.- режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Югославські_війни

Загалом, закони, що застосовувались до врегулювання питань пов'язаних з існуванням концентраційних таборів, охоплюють цю проблему лише частково, головний їх елемент – це незаконний арешт, що є суттєвим (тяжким) порушенням Четвертої Женевської Конвенції¹⁰⁶.

Позбавлення цивільних осіб свободи не завжди є протизаконним. Іноземні громадяни, що несуть загрозу для однієї із сторін конфлікту, можуть розміщатися у місця так званого «інтернування» або переселятися у «призначене місце проживання». В той же час, поводження з ними повинно бути гідним, виправдано їх діями, а не лише їх національною приналежністю. В цьому випадку переміщення цивільних осіб заради їх безпеки, що використовується в надзвичайних ситуаціях, таких як, наприклад, наближення битви та необхідність створити укриття для них, також будуть вважатися законними діями по відношенню до цивільного населення. Але й і в цих випадках їх потрібно повертати додому як тільки мине загроза, а до цього моменту їм треба забезпечити відповідні умови. Окрім цього деякі цивільні особи можуть бути заарештовані або перебувати під вартою у якості підозрюваних або злочинців, але тільки після того, як буде дотримана належна правова процедура. У випадку виникнення конфлікту не міжнародного характеру не комбатанти можуть інтернуватися, але все одно, з ними треба гідно поводитись, забезпечувати їм правовий захист, що гарантується їм на законних підставах відповідним судом. Жодної з цих гарантій не забезпечується у концентраційних таборах. Позбавлення людини свободи за таких умов є протизаконним. Нічим не виправдане взяття під варту великої кількості цивільних осіб під час конфлікту (чи то внутрішнього, чи то міжнародного) може виявитись злочином проти людяності. Теми «концентрації» цивільного населення та «зачисток», що проводились серед нього стали домінуючими в останніх етапах Бурської війни, та були домінуючими протягом всієї Боснійської війни, особливо на її початку¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹⁰⁷ Сокиринська О.А. Правовий аналіз відповідальності за створення канцентраційних таборів у збройних конфліктах / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 13-14 квітня 2023 р.) – Біла Церква, 2023. – С. 68-71.

Поняття «концентраційний табір» передбачає не тільки місце ув'язнення або закріплене місце перебування військовополонених або навіть цивільних осіб, воно також визначає певну роль у процесі так званих «чисток» будь якого характеру. Той факт, що серби намагались виправдати існування Трноплля, називаючи його при цьому «табором переселенців», лише підтверджує той факт, що між концентраційними таборами та насильницьким переміщенням людей, або етнічними чистками, існує тісний зв'язок. У випадку створення та функціонування під час конфлікту концентраційного табору головна роль у питанні захисту та практичної допомоги інтернованим особам, на мою думку, може належати Міжнародному Комітету Червоного Хреста, Управлінню Верховного комісара ООН з прав людини та Управлінню Верховного комісара ООН у справах біженців, оскільки, саме існування таких таборів має за основну мету протизаконну депортацію. В той же час, як додаток до законів, що стосуються позбавлення волі, Женевська Конвенція 1949 року містить норми, що регулюють переміщення «інтернованих осіб».

Саме до такого поняття вдавались й серби, й хорвати коли намагались більш пристойно виправдовувати існування своїх концентраційних таборів. Як передбачено у статті 127 цієї ж Конвенції «переміщення інтернованих осіб завжди буде проводитись гуманно», й, як правило залізницею або іншими видами транспорту. «Якщо, як виняток, пересування повинно відбуватися пішком, то таке може статись тільки в тому випадку, коли це дозволяє фізичний стан інтернованих. Під час вирішення питання про переміщення інтернованих, держава, під владою якої вони перебувають, повинна враховувати їх інтереси й, зокрема, не повинна вчиняти будь які дії, що ускладнять їх репатріацію або повернення на місце їх постійного проживання»¹⁰⁸.

Існування концентраційних таборів у сучасній світовій історії, безперечно, ганебне явище. Покарання для винних у їх створенні повинно бути таким суворим, щоб назавжди викреслити з підручників та нормативних актів це

¹⁰⁸ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

поняття. Хоча згадка про них та про ті діяння, що в них були скоєні, повинна залишатись у пам'яті поколінь. Після закінчення конфлікту в Україні в нас буде можливість попрацювати з численними свідченнями звірств, тортур, катувань цивільного населення України й це стане ще одним прикладом для прийняття рішення трибуналом чи судом¹⁰⁹.

До порушень прав людини як у міжнародному збройному конфлікті так й у конфлікті не міжнародного характеру можна віднести питання колективного покарання у вигляді масових страт (порушення права на життя), масових руйнацій (порушення права власності), масових згвалтувань (порушення статевої свободи та недоторканості людини) тощо. Міжнародне гуманітарне право має чітко закріплену з цього питання позицію.

Відповідно до Женевських Конвенцій 1949 року, колективне покарання є військовим злочином. Стаття 33 Четвертої Женевської Конвенції передбачає, що «ніхто не може бути покараний за правопорушення, що скоєно не ним особисто». «Колективне покарання, так само як будь які засоби залякування чи терору, заборонені»¹¹⁰.

Незважаючи на це, наприклад Ізраїль, не визнає, що Четверта Женевська Конвенція або Додаткові протоколи¹¹¹ розповсюджують свою дію де-юре й на Західний берег, але стверджує, що він дотримується усіх положень, які в ньому містяться і носять гуманітарний характер – до слова, не вказуючи які саме¹¹².

Під колективними покараннями укладачі Женевських Конвенцій мали на увазі вбивства в порядку репресалій, які вчинялись під час Першої та Другої світових війн. Під час Першої світової війни німці здійснювали масові страти причетних до спротиву бельгійських селян. За часів Другої світової війни

¹⁰⁹ Сокиринська О.А. Правовий аналіз відповідальності за створення канцеляційних таборів у збройних конфліктах / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 13-14 квітня 2023 р.) – Біла Церква, 2023. – С. 68-71.

¹¹⁰ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹¹¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹¹² Сокиринська О. А. Поняття колективного покарання у міжнародному гуманітарному праві / О. А. Сокиринська // Матеріали круглого столу до Дня юриста України (БНАУ, 05 жовтня 2023 р.). - Біла Церква, 2023. - С. 24-25.

нацисти, щоб придушити супротив, також практикували застосування певних форм колективних покарань. На цілі села, міста або райони покладалась відповідальність за будь які дії супротиву чи партизанських загонів. Саме з урахуванням цього у Конвенціях знову було закріплено принцип особистої відповідальності. В коментарях до Конвенцій, що їх дав Міжнародний комітет Червоного хреста йдеться про те, що всі сторони, які беруть участь у конфлікті досить часто застосовують «заходи залякування, щоб тероризувати населення» з надією попередити чи припинити ворожі дії. Але така практика однаково зачіпає як винуватих так й безневинних. Вона протирічить всім принципам гуманності та правосуддя. Закони, що діють під час збройного конфлікту, розповсюджують аналогічні засоби захисту й на конфлікти не міжнародного характеру.

Загальна 3 стаття Женевських Конвенцій 1949 року вимагає, щоб будь-якому покаранню передувало справедливий судовий процес, а Додатковий протокол II від 1977 року прямо забороняє колективні покарання. Окупація Ізраїлем Західного берегу відрізняється від будь якої іншої, оскільки вона продовжується протягом життя більш ніж одного покоління. Руйнування домівок палестинців на окупованих територіях здійснювалось регулярно. Частіш за все армія застосовувала цей захід, коли гинули від вибухів бомб ізраїльські цивільні особи¹¹³.

Офіційною причиною того, що армія руйнує домівки є те, що вони построєні незаконно. Друга міра забезпечення безпеки, що застосовується арією Ізраїлю є обмеження в пересуванні. Обмеження в пересуванні може сприйматися як покарання тими хто від нього страждає, але не обов'язково виступають формою колективного покарання. Воно може бути застосовано і як захід забезпечення безпеки, що використовується при виникненні загрози. Але є доктринальна думка, що напівпостійні обмеження межують з колективним покаранням.

Незаконний арешт в контексті порушення прав людини може розглядатись з точки зору порушення права на юридичний захист, недоторканість особи та

¹¹³ Сокиринська О. А. Поняття колективного покарання у міжнародному гуманітарному праві / О. А. Сокиринська // Матеріали круглого столу до Дня юриста України (БНАУ, 05 жовтня 2023 р.). - Біла Церква, 2023. - С. 25.

обмеження пересування. Норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються незаконного арешту, застосовуються залежно від того, чи є даний конфлікт міжнародним. До такого роду конфліктів ці норми деталізовані дуже ретельно, в той час як для конфліктів не міжнародного характеру сформульовані лише мінімальні стандарти¹¹⁴.

Незаконний арешт під час міжнародного збройного конфлікту є суттєвим порушенням Четвертої Женевської Конвенції 1949 року¹¹⁵. Статут Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії визначає, що (незаконне) ув'язнення цивільних осіб є злочином проти людяності. Злочином проти людяності також вважається ув'язнення як форма переслідування за політичними, релігійними та расовими ознаками. Арешт цивільних осіб не завжди є протиправним діянням. Відповідно до статті 42 Конвенції, яка декларує право держави під владою якої вони знаходяться інтернувати осіб, що загрожують її безпеці, - але тільки в тому випадку якщо це дійсно необхідно для безпеки країни під владою якої вони знаходяться. Ця процедура передбачена і описана у таких поняттях як «інтернування» або «примусове поселення»¹¹⁶.

Цивільна особа може бути також піддана інтернуванню на цілком законних підставах, якщо вона скоїла незначне правопорушення по відношенню до окупаційної влади, або вона є джерелом реальної загрози¹¹⁷. Це питання буде розглянуто нижче, але в контексті цього питання його згадування необхідне.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста характеризує інтернування як спосіб відіслати людину туди, де здійснювати нагляд за нею буде легше. Цивільна особа, яка знаходиться в чужій країні, що перебуває в стані війни,

¹¹⁴ Сокиринська О.А. Правовий аналіз поняття «незаконного арешту» під час міжнародного конфлікту та конфлікту неміжнародного характеру / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 14 квітня 2022 р.) – Біла Церква, 2022. – С. 76

¹¹⁵ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹¹⁶ Сокиринська О.А. Правовий аналіз поняття «незаконного арешту» під час міжнародного конфлікту та конфлікту неміжнародного характеру / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 14 квітня 2022 р.) – Біла Церква, 2022. – С. 76

¹¹⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: – Електронний ресурс. –режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

може бути інтернована, якщо це вкрай необхідно для безпеки держави під владою якої вона знаходиться. Щодо окупованих територій, то цивільна особа може бути інтернована, якщо суттєві інтереси безпеки потребують застосування заходів безпеки по відношенню до таких осіб. До таких дій можна віднести шпигунство, акти саботажу або дії які вчиняються організаціями, що мають на меті вчинення масових заворушень, а також будь-які дії вчинені будь-яким іншим способом, що загрожують безпеці воюючої держави. Той факт, що особа є громадянином ворожої держави не є достатньою підставою для застосування цієї норми. Цивільні особи можуть бути затримані або заарештовані за скоєння кримінальних злочинів чи за підозрою у їх вчиненні, але у будь якому випадку їм повинно гарантуватись право на справедливий суд¹¹⁸.

Також цілком правомірно у надзвичайних обставинах, наприклад, у випадку наближення наступу та військових дій, переміщати цивільних осіб задля їх власної безпеки у тимчасові сховища. У цьому випадку про них потрібно відповідним чином піклуватись та повертати додому коли небезпека минула. Комбатанти противника можуть бути інтерновані як військовополонені.

Ані Женевські Конвенції, ані Додатковий протокол II не містять норм інтернування цивільних осіб під час конфліктів не міжнародного характеру. Однак, діючі норми вимагають, щоб у випадку, коли інтернування є покаранням за злочин, підсудному було б забезпечено в повному обсязі право на справедливий суд. Світова практика застосування норм Женевських Конвенцій, а також практика військових трибуналів та прийнятих ними рішень свідчить про те, що навіть у випадку коли цивільні особи озброєні та поведуться вороже, закон вимагає дотримуватись по відношенню до них визначених міжнародним правом стандартів. Починаючи зі статті 37 Четвертої Женевської Конвенції, яка спеціально визначає, що з такими особами, які

¹¹⁸ Сокиринська О.А. Правовий аналіз поняття «незаконного арешту» під час міжнародного конфлікту та конфлікту неміжнародного характеру / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 14 квітня 2022 р.) – Біла Церква, 2022. – С. 77

знаходяться під вартою або відбувають покарання у вигляді позбавлення волі слід поводитись гуманно під час їх ув'язнення¹¹⁹. Ця умова передбачає, що ув'язнені повинні бути захищені від будь яких нападів, отримувати необхідне харчування, одяг та догляд. Аналогічні вимоги гуманного поводження можуть застосовуватись і у конфліктах не міжнародного характеру.

Додатковий протокол II вимагає надавати ув'язненим продовольство, одяг, дах над головою, дотримання умов гігієни для збереження здоров'я. Інтернованим військовополоненим повинно надаватись достатньо місця для нормального сну та можливості здійснювати релігійні обряди, що передбачені їх релігією. Держава, під владою якої вони знаходяться, зобов'язана забезпечувати їх належним медичним обслуговуванням. Добове харчування повинно бути достатнім по кількості та якості, щоб підтримувати гарний стан здоров'я військовополонених¹²⁰.

В усіх міжнародних конфліктах інтернованим особам повинно бути дозволено залишати при собі речі та предмети особистого користування. Предмети, які мають головним чином суб'єктивну цінність, не можуть бути вилучені. Неконтрольоване та систематичне ув'язнення великих груп цивільного населення під час конфлікту, що набуває масовий характер (не має значення чи це міжнародний конфлікт, чи конфлікт не міжнародного характеру) є злочином проти людяності. Якщо ув'язнені - некомбатанти, то на них автоматично розповсюджується дія загальної статті 3 до Женевських Конвенцій. Вона передбачає можливість застосування до конфліктів не міжнародного характеру положення про гуманне ставлення до будь яких осіб, що безпосередньо не беруть участі у військових діях. При цьому не допускається жодна дискримінація на кшталт цивільного населення та

¹¹⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: – Електронний ресурс. –режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

¹²⁰ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

комбатантів. Ця норма забороняє будь яке «посягання на життя (зокрема усі види вбивств), каліцтва, жорстоке поводження, тортури та катування» та «обвинувачення та застосування покарання без попереднього судового рішення, що було прийнято належним чином відповідним судом»¹²¹.

Додатковий протокол II від 1977 року містить більш широкий перелік основних гарантій і прав цивільних осіб, що були інтерновані під час конфлікту не міжнародного характеру: хворі та поранені повинні користуватись повагою та належним доглядом; інтерновані повинні забезпечуватись їжею та питною водою у тій же кількості у якій забезпечується місцеве цивільне населення; вони повинні мати відповідний та безпечний дах над головою¹²².

Відповідно до Женевських Конвенцій, у випадку міжнародного конфлікту держава, під владою якої знаходяться інтерновані особи, повинна допускати в табори представників організацій, подібних Міжнародному Комітету Червоного Хреста. Така своєрідна співпраця є взаємоприйнятною для всіх оскільки з одного боку дає змогу убезпечити державу від необґрунтованих звинувачень щодо порушення норм міжнародного права по відношенню до інтернованих осіб, а з іншого боку надає інтернованим особам зайву можливість захистити себе від свавілля окупаційної влади¹²³.

Найганебнішим явищем будь якого конфлікту є сексуальна наруга над будь якою людиною. Сьогодні показує нам, що суспільна небезпека зґвалтування як кримінального правопорушення неухильно збільшується та чим далі набуває рис військового злочину й, як наслідок, спрямована не тільки проти жінки та її статевої свободи, але й проти дітей, літніх людей будь якої статі та чоловіків, причому найуразливішими в цьому сенсі є військовополонені або особи, що перебувають на окупованих територіях.

¹²¹ Женевська Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р. Перша Женевська Конвенція (1949). – Електронний ресурс. – режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_151

¹²² Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 295. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

¹²³ Сокиринська О.А. Правовий аналіз поняття «незаконного арешту» під час міжнародного конфлікту та конфлікту неміжнародного характеру / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 14 квітня 2022 р.) – Біла Церква, 2022. – С. 77.

Згвалтування як частина «військової здобичі» розглядалися протягом усієї історії існування людства та збройних конфліктів зокрема. Ще Гомеру приписують усні оповідання про діяння Середземноморських царів. Але сьогодні вони, як ніколи раніше, потрапляють у поле зору міжнародного права. У зв'язку із закріпленням на Заході іудейно-християнських традицій і розвитком методів і звичаїв війни практика захоплення жінок як військової здобичі мало чим відрізняється від захоплення зерна чи скоту, протягом століть нівелювалася¹²⁴.

Однак зміна звичаїв не призвела до змін ставлення суспільства до згвалтування жінок як до звичайного, хай навіть ганебного дійства, що супроводжує збройний конфлікт, де учасники переважно чоловіки. Саме з цієї причина, а ще тому, що таке ставлення є звичним, таким, що визнає насилля як невідворотній наслідок протистояння, західна спільнота, котру, наприклад, боснійський конфлікт спантеличив, не відреагувала на перші тривожні повідомлення з Боснії. Політики відмовилися визнавати факти, щоб хвиля суспільного обурення щодо проявів жорстокості й нелюдського ставлення не примусили їх відреагувати. Тільки тоді, коли суспільство наддало достатньо інформації, свідчення жертв згвалтування, а засоби масової інформації підтвердили існування цілого архіпелагу таборів сексуального рабства й оприлюднили факти систематичних масових згвалтувань у них, світ звернув увагу на те, що відбувалося. Із цього моменту й стало можливим довести, що згвалтування являють собою злочини проти людяності як складник навмисно запровадженої в життя програми геноциду¹²⁵.

Згвалтування розглядаються як військові злочини вже протягом багатьох століть. У 1474 році сер Пітер фон Хагенбах засуджений міжнародним військовим трибуналом за звинуваченням у згвалтуваннях під час військової окупації. Герцог Бургундський Карл Сміливий призначив його

¹²⁴ Сокиринська О.А. Правовий аналіз поняття «незаконного арешту» під час міжнародного конфлікту та конфлікту неміжнародного характеру / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 14 квітня 2022 р.) – Біла Церква, 2022. – С. 77

¹²⁵ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

комендантом австрійського міста Брайзах, де, намагаючись схилити мешканців до покори, він застосовував грабежі, убивства та зґвалтування¹²⁶.

У часи громадянської війни в США у війську федералістів діяв наказ, що підготовлений Френсісом Лайбером і підписаний президентом Лінкольном, за яким відповідальністю за зґвалтування була смертна кара¹²⁷.

У наші часи заборона зґвалтування все більш явно та незамасковано є складником у різних договорах, що визначають правила ведення війни, починаючи зі статті 46 Положення про закони та звичаї війни, що включені як додаток до Гаазької конвенції 1907 року, яка гарантувала повагу до «сімейної гідності та прав»¹²⁸. На положення цієї норми посилалися на Токійському міжнародному трибуналі, висуваючи звинувачення у військових злочинах у зв'язку з масовими зґвалтуваннями в Нанкіні (Китай)¹²⁹.

Історія й аналіз військових конфліктів 20 століття яскраво демонструє, наскільки сторони конфлікту мало дотримуються законів і звичаїв війни й наскільки рідко їх дотримання забезпечується примусовими заходами. За численними публікаціями архівних документів і спогадів сучасників у різних джерелах, уже ні для кого не є таємницею, як останні дні наступу Радянської Армії по Східній Пруссії до Берліну в Другій світовій війні супроводжувалися зґвалтуваннями, однак це не завадило військовим суддям із Москви посісти почесні місця переможців на лаві суддів у Нюрнбергу. Власне, Статут Міжнародного військового трибуналу в Нюрнбергу не містить жодних спеціальних застережень або згадувань про випадки зґвалтування. Напевно, формулювання, що забороняє нелюдське ставлення, уважалося тоді достатнім, щоб охопити й зґвалтування, які коїли нацисти. Трибунал у Токію, що проходив

¹²⁶ Geschichte des Waadt (History of the Vaud), from Meyers Konversations-Lexikon 1888ed., German. URL: <http://www.zum.de/whkmla/military/15cen/swissburg14741477.html>.

¹²⁷ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

¹²⁸ Гаазька конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18 жовтня 1907 року Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text

¹²⁹ Лук'янюк В. Різанина в Нанкіні. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1213P/>.

паралельно, узагалі визначав юрисдикцію щодо військових злочинів у дуже загальних визначеннях, а саме «порушення законів і звичаїв війни»¹³⁰.

Після закінчення війни в статті 27 Четвертої Женевської конвенції 1949 року було чітко передбачено, що жінки повинні бути захищені від будь яких зазіхань на їхню гідність, особливо від зґвалтування, примушування до заняття проституцією та будь-яких інших неприйнятних нападів. Однак, недоліком цієї норми можна вважати те, що вона може застосовуватися тільки в міжнародних збройних конфліктах, а в перші місяці боснійського конфлікту світова спільнота сперечалася про те, що ж являє собою цей конфлікт, як його класифікувати: як громадянську війну в межах республіки, що є складником Югославії, яка намагається незаконно від'єднатися від неї, або ж міжнародний конфлікт – агресію проти нової суверенної держави Боснія і Герцеговина, що вчиняється за підбурюванням або за прямої підтримки Белграда.

Однак, для питання про зґвалтування як про військовий злочин ці спори не мають жодного значення. Під час збройних конфліктів неміжнародного характеру жінки користуються захистом загальної статті 3 до всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року. Хоча пряма заборона зґвалтування в них не міститься, на Міжнародному трибуналі по колишній Югославії прокурор пред'явив звинувачення в сексуальних нападах за статтею 3, застосовуючи норми, що містяться в ній і стосуються жорстокого поводження, катувань і грубого посягання на людську гідність, особливо щодо ставлення, яке принижує¹³¹.

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року надають жінкам ще більшого захисту. Апеляційна палата трибуналу щодо колишньої Югославії заявила, що загальна стаття 3 надає мінімальні гарантії захисту в будь-яких

¹³⁰ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

¹³¹ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

збройних конфліктах. Отже, суттєві порушення її норм як у міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах мають розглядатися як військові злочини¹³².

Аналіз югославського конфлікту свідчить, що сексуальний напад може розглядатися як військовий злочин і тоді, коли він спрямований проти чоловіків. Душко Тадіч, боснійський серб, був засуджений поміж іншого за порушення загальної статті 3, що інкорпорована в Статут трибуналу за колишньої Югославії під заголовком «порушення законів і звичаїв війни», за його участь у події, коли один із ув'язнених у місті Омаршк був вимушений відкусити яєчка в іншого ув'язненого. У подальшому трибунал щодо Югославії підтвердив ставлення до зґвалтування як військового злочину, засудивши Анте Фурундзіча, командира одного з хорватських нерегулярних формувань, який дозволив своєму підлеглому зґвалтувати жінку-мусульманку. Справа Фурундзіча розглядалася на першому судовому процесі з обвинувачення за скоєння військових злочинів, що були цілком пов'язані зі зґвалтуванням, організованому ООН¹³³.

Трибунал ретельно вибирав нейтральні щодо статевої належності формулювання, визначаючи елементи зґвалтування «жертви» чоловіка чи жінки. Світова спільнота все більше схиляється до того, що зґвалтування під час збройного конфлікту підпадає під визначення катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність людини, поводженням або дій, які полягають у навмисному спричиненні сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або серйозному й невідворотному ушкодженні здоров'я психічного чи фізичного характеру. Його можна розглядати як порушення статті 147 Четвертої Женевської конвенції, яка визначає злочини, відповідальність за які можуть бути покладені на державу. Мова йде передусім про звичай, совість, основні принципи людяності або кодифіковане міжнародне право – усі вони визначають зґвалтування поза законом¹³⁴. Остання чинна кодифікація цієї заборони

¹³² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹³³ Волеводз А.Г. Сучасна система міжнародної кримінальної юстиції: поняття, правові основи, структура та ознаки. Міжнародне кримінальне правосуддя: сучасні проблеми / під ред. Г.І. Богуша, Е.Н. Трикоз. 2009. С. 322

¹³⁴ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

міститься в новому статуті постійно діючого Міжнародного кримінального суду, що прийнятий у Римі на Міжнародній дипломатичній конференції ООН 17 липня 1998 року¹³⁵.

Уперше в список злочинів, що переслідуються міжнародним правом, була включена примусова вагітність. Визначення примусової вагітності, яке сформульоване, дає можливість використовувати цю норму для покарань за етнічні чистки: «примусова вагітність» – це незаконне позбавлення свободи будь-якої жінки, котра завагітніла в примусовому порядку, з метою змін етнічного складу будь-якого населення чи скоєння інших серйозних порушень міжнародного права». Статут суду також розглядає зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусову вагітність і примусову стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насилля подібної тяжкості як злочини проти людяності. Ті самі акти сексуального насилля, що вчиняються під час міжнародного збройного конфлікту, можуть кваліфікуватися як значні порушення Женевських конвенцій, відповідно, ті, що вчиняються під час конфліктів неміжнародного характеру, – як порушення загальної статті 3¹³⁶.

У Боснії зґвалтування слугували засобом ведення війни. Найбільша проблема полягає в тому, що більшість жертв гвалтівників не намагається добитися правосуддя та покарання тих, хто над ними знущався в такий варварський спосіб. Імен багатьох із них немає в списках свідків, які викликалися для дачі показів у Гаазі. Немає їх і серед тих, хто звернувся до адвокатів, які захищали права потерпілих в окремих цивільних позовах проти керівників етнічних чисток і геноциду в Боснії. Боснійський конфлікт – це не перший відомий світу випадок систематичного поневолення жінок. Найогидніший приклад ХХ століття – 100000 «жінок для послуг» з Азії,

¹³⁵ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, від 17 липня 1998 р. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588

¹³⁶ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

що були розміщені як сексуальні рабині у військові дома терпимості під час Другої світової війни¹³⁷.

Після війни різні суди визнали винними та винесли вирок військовослужбовцям за примушування до проституції. У Батавії нідерландський трибунал засудив японських військовослужбовців, які поневолили 35 нідерландських жінок і дівчат і примусили їх обслуговувати польові публічні дома. Військовослужбовці були визнані винними в низці злочинів, включаючи зґвалтування, примушування до занять проституцією, викрадення жінок і дівчат з метою примушування до занять проституцією, а також жорстоке поводження з полоненими й ув'язненими¹³⁸.

Принципи, на яких базувався вирок для всіх вищенаведених прикладів, підтвержені в Женевських конвенціях 1949 року та I Додатковому протоколі до них 1977 року. За певних умов дії, на кшталт створення польових домів терпимості під час Другої світової війни або таборів сексуального рабства в Боснії, якщо вони є частиною широко розповсюджених або систематичних нападів на цивільне населення, можуть уважатися злочинами проти людяності – злочинами поневолення. В обвинувальному акті Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі в місті Фоджа двом обвинуваченим було пред'явлено обвинувачення в злочині проти людяності, сутність якого полягала в поневоленні. Отже, важливо зазначити, що в міжнародному праві поневолення вважається злочином, незалежно від того скоєно воно під час війни чи в мирний час, хоча ані чинні, ані щойно створені міжнародні кримінальні судові органи не наділені юрисдикцією щодо злочинів поневолення як таких. Вони можуть застосовувати кримінальне переслідування за поневолення лише як за військовий злочин або злочин проти людяності¹³⁹.

¹³⁷ Війна у ліжках. На окупованих землях нацисти створили мережу будинків терпимості. Кореспондент. 2012. № 24 URL: <https://ua.korrespondent.net/journal/1365282-korrespondent-vijna-u-lizhkah-na-okupovanih-zemlyah-nacisti-stvorili-merezhu-budinkiv-terpimosti>

¹³⁸ Дацюк С. Міжнародні трибунали як інструменти людства. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/55bb216c36b7e/>

¹³⁹ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

Римський Статут постійного Міжнародного кримінального суду від 1998 року зараховує поневолення в сексуальне рабство та примус до занять проституцією до злочинів проти людяності й уважає суттєвим порушенням Женевських конвенцій. Відповідно до нього, поневолення – це «здійснення будь-якого або всіх повноважень, пов'язаних із правом власності щодо особи, включає в себе реалізацію таких повноважень під час торгівлі людьми, зокрема жінками й дітьми»¹⁴⁰.

Нажаль збройний конфлікт, що сьогодні відбувається на території України має багато свідчень про факти зґвалтування українських жінок та дітей, що вчинялися російськими військовими саме з метою геноциду українського народу. Але поки що ми не можемо про це стверджувати, доки не буде на законних підставах встановлено факти та не буде винесено відповідні рішення судів. Впевнена, що після завершення всіх процедур та дозволу жертв на публікацію вся світова спільнота буде знаходитись в стані шоку від почутого та побаченого.

Правова база для переслідування винних у сексуальному поневоленні та примушуванні до занять проституцією існує давно, хоча саме переслідування винних не завжди здійснювалося досить наполегливо й послідовно. Реалії міжетнічних конфліктів в епоху, що настала після закінчення «холодної війни», без сумніву, ще не один раз буде застосована в практиці розслідування Міжнародного кримінального трибуналу¹⁴¹.

Захист цивільного населення, в тому числі дітей, як особливо вразливої категорії під час збройних конфліктів, особливо сьогодні привертає надзвичайно велику увагу сучасних дослідників у галузі міжнародного гуманітарного права та права прав людини, позаяк вимагає ґрунтовного аналізу вже існуючих норм

¹⁴⁰ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, від 17 липня 1998 р. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588

¹⁴¹ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

міжнародного права з метою їх подальшого вдосконалення та пошуку дієвих механізмів їх застосування¹⁴².

Значний внесок у розвиток тематики внесли такі українські юристи міжнародники як Репецький В. М., Лисик В. М., Гнатовський М. М., Задорожній О. В., Гутник В. В., Процун С. С. та інші. Серед зарубіжних авторів слід зазначити Хайнш Р. В., Нузов І., Квінтін А., Шпак А., Абрамшвілі Н., Піктет Дж. та інші.

Особливо важливим є використання правильної кваліфікація ситуації, яка має відповідні правові наслідки. Ці наслідки насамперед пов'язані із застосуванням належного правового захисту певних категорій осіб на певні території, на процес майбутньої деокупації та реінтеграції Автономної Республіки Крим і м. Севастополь. Такі події, як збройні конфлікти на Близькому Сході, у В'єтнамі чи Сальвадорі, Чечні чи, зрештою, в Україні, примушують нас щодня стикатися з жорстокістю війни та стражданнями й смертю людей, руйнаціями як її наслідками¹⁴³.

Міжнародне гуманітарне право покликано полегшувати людські страждання під час війни, або, як іноді говорять, надати війні «гуманний» характер. Однак, сформульована мета таким чином знаходиться у повному протиріччі з самою суттю війни. Більш того, чи бажано взагалі досягнення цієї мети? Відповідь на першу частину питання полягає в тому, що гуманітарне право збройного конфлікту жодним чином не ставить собі за мету перетворити війну у престижний та гуманний за своєю основою вид діяльності, який би більш менш можна було б спів ставити з середньовічними рицарськими змаганнями. Скоріш за все, мета цього права, набагато скромніша, полягає в тому, щоб утримувати воюючі сторони від бездумної жорстокості, а також забезпечити необхідний захист тим, хто безпосередньо страждає від дії війни. Але навіть у цьому випадку війна залишається тим, чим вона була завжди – жакливим явищем¹⁴⁴.

¹⁴² 27. Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко//Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 38.

¹⁴³ 27. Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко//Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 39.

¹⁴⁴ Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко//Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 40

Друга частина питання, що було поставлено вище, потребує дещо більш докладної відповіді. По-перше, існує думка про необхідність повністю заборонити війну, натомість перестати її гуманізувати... Війна як явище повинна бути якомога більш суворо обмежена. Питання, однак, полягає в тому, на скільки ж її можна обмежити? Хіба, часто густо, не виникає ситуація, коли застосування збройної сили стає не тільки невідворотнім, але й цілком дозволеним. Чи варто безумовно засуджувати застосування збройної сили навіть тоді, коли під загрозою знаходяться основні права людини: коли, наприклад, ведеться боротьба за звільнення поневоленого народу або за зміну режиму, що не виправдав довіри людей? Можливо, варто було б у після військовий період деколонізації закликати бійців партизанських загонів, що брали участь у «війнах за національне звільнення» в Алжирі, Індонезії, Мозамбіку та в інших країнах світу, скласти зброю, оскільки війна – це погано? Подібна пропозиція, звичайно ж, видається дуже сміливою.

Звичайно, потрібна велика частка самовпевненості, щоб стверджувати, що у майбутньому із зникненням останніх зародків колоніалізму не з'явиться жодної іншої достатньої причини, щоб знову застосувати силу зброї. Допоки не закінчилась війна в Україні ми, нажаль, з етичних міркувань, не можемо аналізувати причини виникнення збройного протистояння, але можемо припустити, що подібного роду конфлікти можуть базуватись на сировинних питаннях, геополітичних тощо. Окрім цього, здається малоймовірним, щоб у найближчий час Організація Об'єднаних Націй отримала монополію на застосування сили, в результаті чого будь яке можливе використання збройних сил мало би вигляд акції ООН. Таким чином, вдається беззаперечним висновок про те, що війна чи то у формі міжнародного збройного конфлікту, чи громадянської війни поки що не може бути списана з сторінок історії та здана до архіву.

Але навіть якщо й так, то чи можливо стверджувати, що полегшення страждань, які викликані війною, можна прирівняти як переведення війни у більш терпиме та прийнятне явище? Іншими словами, чи не сприяє саме

існування гуманітарного права збройних конфліктів збереження такого феномену як війна назавжди? А якщо війна, яка стала нестерпною, неприйнятною, примусить людство усвідомити, що теперішнє положення не може існувати вічно, й що війна в усіх її проявах, за яке б благе діло вона не велась, підлягає повсякчасній дієвій забороні? У відповідь на подібне питання можна послатися на багаточисельні приклади війн в історії, які проводилися за віру або за діло таке ж благородне, але при цьому велися з усією жорстокістю та без найменшого жалю до противника. Стає очевидним, що жодна з цих війн не призвела до безумовної заборони на ведення війн взагалі. Однак, при цьому можуть заперечити, що ці війни, якими б жахливими вони не були, носили обмежений характер хоча б у тому відношенні, що вони не стосувались всього людства в цілому; хоча якби це було так, чи не міг би результат бути інакшим. В епоху, яка характеризується наявністю ядерної зброї, саме це питання знаходиться у кричущому протиріччі з людською природою. Весь цивілізований світ не уявляє собі нікого, хто б дійсно почав розглядати можливість проведення подібного експерименту, під час проведення якого одразу все людство піддалося б жахливій загрозі дійсно необмеженої війни, хоча реалії сьогодення вказують нам на зворотне¹⁴⁵.

Інша думка, що не тягне за собою таких серйозних наслідків як попередня полягає в тому, що іноді вона висувається проти самого існування гуманітарного права. Вона вказує на те, що війна, яка проводиться з урахуванням всіх встановлених норм гуманітарного права, буде за часом довшою ніж війна, яка не стримується жодними обмеженнями. По відношенню до цього ми повинні визнати, що такий варіант не може бути повністю виключено. Чи свідчить це про те, що всі обмеження повинні бути зняті? Що переважає: довга війна чи війна з більшими руйнаціями? З цього приводу хотілося б зазначити наступне. Припустимо, що зовсім незначне покращення становища жертв війни могло би бути досягнуто за рахунок продовження цієї війни на невизначений термін. Така ціна виявилась, очевидно, занадто високою, й було б краще зовсім відмовитись

¹⁴⁵ Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко//Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 38-42.

від подібної угоди... Основні норми гуманітарного права, які визначають дійсну відмінність між обмеженою та необмеженою війною стосуються самих нагальних питань: чи стане цивільне населення об'єктом необмежених бомбардувань, чи будуть застосовуватись хімічні та бактеріологічні засоби ведення війни, чи будуть військовополонені систематично піддані тортурам та стратам тощо. Будь кого, хто вважає що зняття всіх обмежень у цій сфері суттєвим чином скоротить час ведення війни, й хто задля досягнення цього гіпотетичного результату був би готовий змиритися з будь яким варварством, краще залишити цю людину на одинці з його ілюзіями... Невже думка світової спільноти, яка протестувала проти бомбардування Америкою В'єтнаму, була повністю дезорієнтована, оскільки бомбардування, можливо, наблизили якоюсь мірою закінчення бойових дій? Невже Організація Об'єднаних Націй скоїла явну помилку, знову і знову вимагаючи, щоб узяті в полон бійці за визволення португальських та інших колоній використовували статус військовополонених? Чи, можливо, ООН треба було закликати воюючі сторони вести війну з максимальною жорстокістю та безжальністю? Сама можливість постановки подібних запитань видається цілковитим безглуздом. Іншими словами, твердження, що гуманітарне право може сприяти затягуванню війни в часі й тому повинне бути відмінено чи скасовано, є не чим іншим як чисто теоретичною, абстрактною тезою. Якщо перекласти її на практичну мову застосування конкретної моделі поведінки комбатантів, вона виявляється такою ж недієвою як і відразливою. Більш того, ця теза повністю антиісторична, оскільки намагається не звертати увагу на історичний розвиток.

Саме це наштовхує нас на останнє питання яке ми б хотіли розглянути. Неможна не погодитися з тим, що за минулі століття, особливо за період починаючи з середини ХІХ століття, поступово склалася сукупність правових норм, які з впевненістю можна назвати гуманітарним правом збройного конфлікту. Однак, яку цінність може мати це право в таку епоху, як наша, коли технічні, так само як й ідеологічні фактори виявляються такими що «працюють» на тотальну війну? Ми вже не говоримо про гібридну, інформаційну війну, війну

що спрямована на вирішення геополітичних проблем, розподіл впливу як економічного так й політичного і так далі. Очевидним вдається, наприклад, що сьогодні цивільне населення часто знаходиться під впливом безпосереднього впливу війни набагато частіше ніж в інші періоди історії. Це однаково справедливо як у випадку будь якого великого міжнародного збройного конфлікту з можливими масованими бомбардуваннями з повітря територій у глибокому тилу противника, так й у випадку партизанської війни з її безладними бойовими діями локального характеру. Очевидно, що безрезультатними та абсолютно нереалістичними видалися б спроби ввести правила, метою яких було б заборонити будь які повітряні бомбардування чи ведення партизанської війни, або, ще краще, повністю відгородити цивільне населення від наслідків військових дій.

Тим не менше можливо прийняття рішень, що знаходяться між двома неприйнятними крайнощами: повна відсутність правового захисту цивільного населення з одного боку, та його абсолютною недоторканістю з іншого. Знайти та в розумних межах часу реалізувати ці можливості саме в наш час, коли доля цивільного населення занадто легко становиться під загрозу, – ось на нашу думку, головне завдання для тих правників, що присвятили себе вивченню та аналізу норм міжнародного гуманітарного права. Захист цивільного населення - це лише один з багатьох прикладів зусиль спрямованих на порятунок світу від безглуздої жорстокості тотальної війни й сьогодні він актуальний як ніколи раніше. Вибір цивільного населення у якості цілі для нападу є суттєвим порушенням законів і звичаїв, що діють під час збройного конфлікту. «Цивільне населення в цілому, а також окремі цивільні особи не повинні ставати об'єктом нападу. Забороняються акти насилля чи погрози застосування насилля, що мають на меті тероризувати цивільне населення», це передбачено у прийнятому у 1977 році Додатковому протоколі I. Навіть у тому випадку якщо країна не ратифікувала даний документ (наприклад, Ізраїль, США та деякі інші) все одно його положення, що забороняють прямий напад на цивільних осіб є елементом

звичаєвого права і визнається усіма державами незалежно від ратифікації Протоколу I.

У гуманітарному праві є поняття «супутніх збитків» яке прямо пов'язане зі статусом цивільного населення під час збройного конфлікту. Воно означає виникнення збитків коли напад спрямовано на військовий об'єкт, але призводить до жертв серед цивільних осіб та руйнації цивільних об'єктів. Він часто виникає в тих випадках, коли військові об'єкти – військова техніка або комбатанти – розташовуються у містах або селах, чи поблизу від цивільних осіб. Напади, які, як очікується, спричинять супутні збитки, самі по собі не заборонені, хоча закони, що регулюють ведення військових конфліктів, забороняють напади не вибіркового характеру. Стаття 57 Додаткового протоколу I від 1977 року декларує, що у випадку міжнародного конфлікту «постійно проявляється турбота про те, щоб берегти цивільне населення, цивільних осіб та цивільні об'єкти»¹⁴⁶.

На додаток до вищесказаного стаття 51 цього ж протоколу забороняє так звані «килимові бомбардування» як й напади, під час яких застосовуються методи і засоби ведення військових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені. Й нарешті, забороняються такі напади під час яких можна очікувати непрямих збитків, надмірного по відношенню до військової переваги, яку намагаються таким чином отримати. Військове командування приймаючи рішення про напад може або призупинити його (якщо складається враження, що може бути порушено принцип пропорційності), або перепланувати напад таким чином, щоб він відповідав законам, які діють на період збройного конфлікту¹⁴⁷.

В конфліктах не міжнародного характеру рівень правового захисту цивільних осіб від супутнього чи побічного збитку суттєво нижчий. Відповідно до вимог Додаткового протоколу II, цивільне населення і окремі цивільні особи

¹⁴⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹⁴⁷ Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко//Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 41

«повинні користуватися загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з військовими операціями... за винятком випадків й на той період, допоки вони беруть безпосередню участь у військових діях», та «не повинні бути об'єктом нападу»¹⁴⁸.

Протокол II також забороняє насилля чи загрозу застосування насилля з основною метою «тероризувати цивільне населення». Так наприклад, сторони, що брали участь у великих збройних конфліктах, таких як війна у Перській затоці, війна у колишній Югославії, конфлікти за участі Ізраїлю, використовували термін «супутній збиток» у загальному контексті своїх зусиль продемонструвати, що напади які ними були скоєні цілком законні. При цьому або оголошувалося, що жодного супутнього збитку нанесено не було, або що нанесений збиток був мінімальним та пропорційним. Нейтральні спостерігачі робили з цього приводу висновки, що суттєво відрізнялися від висновків самих учасників конфліктів. Смерть великої кількості цивільних осіб в іракських лікарнях, яка наступила через відсутність електроенергії, оскільки майже всі іракські електростанції були зруйновані чи виведені з ладу літаками союзників, була, за заявою Іраку, непропорційним супутнім збитком. З іншого боку, офіційні представники НАТО абсолютно справедливо стверджували весною та літом 1995 року, що удари, які наносила НАТО по військовим об'єктам в Боснії та Герцеговині, не призводили до непропорційної загибелі цивільних осіб й тому спричинений цими ударами збиток був пропорційним. Переміщення цивільних осіб допускається законами та звичаями війни, але якщо воно здійснюється для їх захисту або виправдано справжніми небезпечними військовими причинами. Таким чином усі ці терміни окрім юридичних висновків, що самі собою впливають, часто використовуються для політичного виправдання певних методів ведення військових дій або для того, щоб оскаржувати обвинувачення у порушення норм гуманітарного права. Слід пам'ятати, що якими б не були заяви урядів та збройних сил, напади спрямовані

¹⁴⁸ Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

безпосередньо проти цивільного населення є порушенням основного принципу відмінності і не можуть розглядатися як такі що спричиняють супутні збитки.

Ведення війни підлягає правовим обмеженням. Про це писав Гроцій у своїй роботі «*De jure belli ac pacis*» (Про право війни і миру), яку він написав під час Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.). Гроцій у своєму відомому трактаті порівняв і описав способи ведення дійсно необмеженої війни – усі ті варварські діяння, які за його словами, воюючі сторони могли застосовувати безкарно з точки зору сучасного позитивного права – з іншим, більш прийнятним способом ведення війни, коли сторони дотримуються «правила справедливості» і утримуються від деяких дій, що недопустимі «при совісній поведінці, що більш заслуговує позитивного ставлення з боку достойних людей»¹⁴⁹.

Temperamenta in bello, або обмеження методів і засобів ведення війни, які трактуються автором праці як вимога вищого морального порядку, у багатьох випадках подібні нормам гуманітарного права, яке є позитивним правом нашого часу. Слід ще раз підкреслити, що без таких правових обмежень війна може занадто легко перетворитися у неприкрите варварство. Наслідком такого небажаного розвитку подій можуть стати не тільки більш тяжкі руйнівні наслідки війни, які так виразно засуджуються в Статуті Організації Об'єднаних Націй, або втрата людської гідності активними учасниками бойових дій, як така, яку можна застосувати на противагу. Як наслідок, по закінченню війни відновлення миру між сторонами, що воювали один проти одного з винятковою жорстокістю, буде ускладнено ще більше ніж будь коли раніше, – настільки, що примирення може виявитись практично неможливим. Як наслідок, зараз ми спостерігаємо ситуацію, що цілком може повторити описану вище, коли злочинства одних не будуть пробачені іншими ніколи¹⁵⁰.

Правила, що діють по відношенню до окупованих територій, містяться, окрім частини III розділу III Конвенції IV, також у Гаазькому положенні про

¹⁴⁹ 28. Гроцій, Гуго (1583-1645) Auteur du texte (18 квітня 1625). «*Hugonis Grotii de Jure belli ac pacis libritres, in quibus jus naturae et gentium, item juris publici praecipua explicantur*

¹⁵⁰ Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко//Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 38-42.

закони і звичаї сухопутної війни. Стаття 42 Положення встановлює принцип, відповідно до якого для того щоб територія вважалася в юридичному розумінні «окупованою», вона повинна «дійсно знаходитись під владою недружньої армії»¹⁵¹. З метою ще більш докладного пояснення цього питання, в частині 2 додано, що «вплив розповсюджується лише на ті області де ця влада встановлена та здатна проявляти свою діяльність»¹⁵².

Стаття 43 робить з цього два висновки: з одного боку, ворог, що зайняв територію зобов'язаний «застосувати усі від нього можливі заходи для того, щоб наскільки це можливо, встановити та забезпечити громадський порядок та громадське життя», з іншого боку, при цьому він повинен ставитись з повагою до «існуючих в країні законів, якщо цьому не завадить непереборна сила»¹⁵³.

Окрім цього Положення містить правила, що регулюють такі різноманітні питання, як збір податків, реквізиція майна, повинності, розпорядження рухомим та нерухомим майном, що належало державі. Ці особливі правила можна залишити без коментарів, оскільки вони встановлюються в кожному окремому випадку на розсуд окупаційної влади¹⁵⁴.

До заходів, які заборонені особливо, відносяться насильницьке переміщення як окремих осіб, що потребують заступництва, так й груп населення, а також депортація населення з окупованих територій в будь яку іншу країну. В той же час дозволена евакуація даного окупаційного району, «якщо

¹⁵¹ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹⁵² Гаазька конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18 жовтня 1907 року Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text

¹⁵³ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹⁵⁴ Сокиринська О.А. Аналіз правового статусу окупованих територій за нормами міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, Біла Церква, 24-25 березня 2022 р.). – Біла Церква, 2022. – С. 129.

цього вимагає забезпечення безпеки населення або є особливо вагомим міркування військового характеру» (стаття 49)¹⁵⁵.

Стаття 51 передбачає, що особи які потребують заступництва, досягли 18 років, можуть бути направлені на примусову роботу, але тільки в межах окупованих територій на якій вони знаходяться, й «тільки на роботу, що необхідна або для потреб окупаційної армії, або на роботу, що пов'язана з комунальними підприємствами, харчуванням, житлом, одежею, транспортом і здоров'ям населення захопленої місцевості». Будівництво оборонних споруд, артилерійських позицій і таке інше не входить в перелік дозволених видів робіт, оскільки це не є тим різновидом робіт, що «необхідні для потреб окупаційної армії», але слугує для (подальших) військових операцій держави окупанта¹⁵⁶.

Держава-окупант повинна проявляти особливу турботу про дітей (стаття 50). Вона повинна «за допомогою усіх засобів» забезпечити населення продуктами харчування та санітарними матеріалами (стаття 55), а також підтримувати охорону здоров'я та загальну гігієну на окупованій території (стаття 56).

У статті 57 обмежується реквізиція цивільних лікарень окупаційною владою випадками «крайньої необхідності нагляду за пораненими і хворими військовими», лише тимчасово «за мови, що будуть своєчасно прийняті заходи для забезпечення лікування хворих, що перебувають в цих лікарнях, для забезпечення потреб цивільного населення в лікуванні». До того ж держава окупант «дозволить служителям культу надавати духовну допомогу своїм одновірцям» (стаття 58)¹⁵⁷.

Важливий аспект держави-окупанта «за допомогою усіх засобів, що вона має відновити та забезпечити наскільки це можливо громадянський порядок та

¹⁵⁵ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

¹⁵⁶ 29. Сокиринська О.А. Аналіз правового статусу окупованих територій за нормами міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, Біла Церква, 24-25 березня 2022 р.). – Біла Церква, 2022. – С. 129.

¹⁵⁷ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).-Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

безпеку» полягає у взаємозв'язку такого обов'язку з кримінальним законодавством, що діяло на цій території до окупації. Стаття 64 встановлює принцип, відповідно до якого це законодавство «діє, за виключенням випадків, коли воно може бути відмінено або призупинено державою-окупантом, якщо це законодавство являє собою загрозу безпеці держави-окупанта або перешкоджає застосуванню цієї Конвенції» (наприклад, коли закон проголошує будь яку форму роботи на злочини держави-окупанта). Аналогічним чином існуючі судові органи виконують свої функції під час всіх правопорушень, що передбачені цим законодавством. З іншого боку, ця норма визнає за державою-окупантом право розповсюджувати на цю територію дії власних законодавчих актів, що вкрай необхідні для виконання її зобов'язань відповідно до дії Конвенції IV, підтримка нормального управління територіями та забезпечення безпеки держави-окупанта, особового складу та майна окупаційних військ або адміністрацій, а також використовуваних нею об'єктів та комунікаційних ліній. Будь які законодавчі акти, що вводяться в дію таким чином, а також ті, за які передбачена кримінальна відповідальність повинні бути опубліковані й доведені до відома населення на їх мові і не мають зворотної сили.

Вочевидь, випадки порушень законодавчих актів, що запроваджуються окупаційною владою, повинні розглядатися в судах окупаційної держави. Стаття 66 передбачає, що особи, які в цьому звинувачуються, повинні бути передані аполітичним військовим судам створеним належним чином. Суди першої інстанції повинні бути розташовані на окупованій території, а суди другої інстанції будуть здійснювати судочинство переважно на цій самій території. Важливим є питання застосування на окупованих територіях окупаційною владою смертної кари по відношенню до цивільного населення. Держава-окупант може публікувати положення, що передбачають смертну кару тільки для осіб, які винні в особливо тяжких злочинах, а саме: у шпигунстві, у серйозних диверсійних актах, спрямованих проти військових об'єктів держави-окупанта, а також у навмисних правопорушеннях, що стали причиною смерті одного чи більше осіб за умови, що законодавство окупованої території, яке діяло до

початку окупації, передбачало у подібних випадках смертну кару. Смертний вирок може бути винесений злочинцю тільки у випадку, якщо на момент скоєння правопорушення особі було не менше ніж 18 років, а також якщо було особливе застереження суду на те, що, обвинувачений не є громадянином держави-окупанта, й у зв'язку з цим він не пов'язаний з нею жодним обов'язком вірності.

Необхідно зауважити, що дієвість вищезазначених правил, які стосуються дозволених форм покарання та застосування допустимих заходів безпеки, у значній мірі визначається змістом статті 5 положення про те, що коли окрема особа, яка потребує заступництва буде затримана у якості шпигуна чи диверсанта або у якості підозрюваного на законних підставах у діяльності, що загрожує безпеці державі-окупанта, ця особа може бути позбавлена прав на зв'язок, що гарантується даною Конвенцією, у випадку якщо держава-окупант буде вважати, що цього вимагає військова необхідність. Однак, і в такому випадку, з цією особою слід поводитись гуманно. Більш того, у випадку судового переслідування (якщо таке буде можливим) ці особи повинні отримати право на справедливий суд відповідно до правил, що встановлені Конвенцією IV. У такому випадку, особливий режим по відношенню до таких осіб повинен бути припинений у найкоротший строк, що може бути допустимий безпекою держави¹⁵⁸.

Як показує характеристика збройних конфліктів 20-21 століть визначальним у дотриманні прав людини є не міжнародне чи національне право, а повною мірою, ставлення окупаційної влади до територій які нею захоплені та людей, що на ній залишились внаслідок цілого ряду причин. Саме за таким ставленням можна робити висновки про гуманізацію війни, про дієвість норм міжнародного та гуманітарного права, про важелі в системі світових підходів до реалізації норм МГП, про роль міжнародних організацій різних рівнів впливу на відповідну ситуацію. Дотримання прав людини у збройному конфлікті тим цінніше, що в цей період будь-яка особа дуже вразлива і більше всього потребує

¹⁵⁸ 29. Сокиринська О.А. Аналіз правового статусу окупованих територій за нормами міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, Біла Церква, 24-25 березня 2022 р.). – Біла Церква, 2022. – С. 128-132

правових та дієвих гарантій дотримання своїх прав. З початком повномасштабного вторгнення на нашу територію Україна своїм нормативним актом (Постановою ВР від 21.05.2015 № 462-VIII) проголосила про те, що на час конфлікту та до відновлення статусу кво та кордонів держави відступає від окремих зобов'язань, що закріплені у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У зв'язку з цим було схвалено зміни до законів, у яких довелося відступити від зобов'язань, визначених пунктом 3 статті 2, статтями 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Про ці обмеження Міністерство закордонних справ повинно було поінформувати Генсека ООН. Відновлення дії цих нормативних актів планувалося або після перемоги, або після підписання мирної угоди між Україною і окупантом. Наразі питання дотримання прав людини відповідно до норм міжнародного права залишається відкритим.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» ». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
4. Конституція України». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>

5. Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>

7. Закон України від 21 жовтня 1993 року (із змінами від 30.06.2023, підстава - 3161-IX) № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text>

8. Сокиринська О.А. Зміст поняття «умисного вбивства» в категорії військових злочинів у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська // Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 25-26 березня 2021 р.). - Біла Церква, 2021. - С. 111-112

9. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, від 17 липня 1998 р. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

11. Женевська Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р. Перша Женевська Конвенція (1949). – Електронний ресурс. – режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_151

12. Сокиринська О.А. Правовий аналіз відповідальності за створення канцеляційних таборів у збройних конфліктах / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни: матеріали Міжнар.

наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 13-14 квітня 2023 р.) – Біла Церква, 2023. – С. 68-71.

13. Британська енциклопедія. Том 28 (11-е вид.) Cambridge University Press. Chisholm, Hugh, ed.(1911) стор.567.

14. Суботін В.А. Генерал Китченер в англо-бурської війни // Нова і новітня історія. - 2000. - № 3. С. 18 Електронний ресурс.- режим доступу: <https://retrokniga.com/obshhestvennye-i-gumanitarnye-nauki/history/parfenov-i-d-kolonialnaya-ehkspansiya-velikobritanii-v-poslednejj-treti-xix-veka%28dvizhushhie-sily-formy-i-metody>

15. Югославські війни. Електронний ресурс.- режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Югославські_війни

16. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949).- Електронний ресурс.- режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

18. Сокиринська О. А. Поняття колективного покарання у міжнародному гуманітарному праві / О. А. Сокиринська // Матеріали круглого столу до Дня юриста України (БНАУ, 05 жовтня 2023 р.). - Біла Церква, 2023. - С. 24-25.

19. Сокиринська О.А. Правовий аналіз поняття «незаконного арешту» під час міжнародного конфлікту та конфлікту неміжнародного характеру / О.А. Сокиринська // Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 14 квітня 2022 р.) – Біла Церква, 2022. – С. 75-78.

20. Сокиринська О.А. Характеристика сексуального насилля як військового злочину з погляду норм міжнародного гуманітарного права / О.А.

Сокиринська, І.В. Ковальчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – Київ, 2020. – Вип. 1. – С. 293-297. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.51>

21. Geschichte des Waadt (History of the Vaud), from Meyers Konversations-Lexikon

1888ed., German. URL: <http://www.zum.de/whkmla/military/15cen/swissburg14741477.html>.

22. Гаазька конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18 жовтня 1907 року Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text

23. Лук'янюк В. Різанина в Нанкіні. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1213P/>.

24. Волеводз А.Г. Сучасна система міжнародної кримінальної юстиції: поняття, правові основи, структура та ознаки. Міжнародне кримінальне правосуддя: сучасні проблеми / під ред. Г.І. Богуша, Е.Н. Трикоз. 2009. С. 303–323.

25. Війна у ліжках. На окупованих землях нацисти створили мережу будинків терпимості. Кореспондент. 2012. № 24. URL: <https://ua.korrespondent.net/journal/1365282-korrespondent-vijna-u-lizhkah-na-okupovanih-zemlyah-nacisti-stvorili-merezhu-budinkiv-terpimosti>.

26. Дацюк С. Міжнародні трибунали як інструменти людства. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/55bb216c36b7e/>.

27. Сокиринська О.А. Правові основи захисту цивільного населення у міжнародному гуманітарному праві / О.А. Сокиринська, І.В. Малишко // Український часопис міжнародного права. – 2022. – № 3. – С. 38-42.

28. Гроцій, Гуго (1583-1645) Auteur du texte (18 квітня 1625). «Hugonis Grotii de Jure belli ac pacis libritres, in quibus jus naturae et gentium, item juris publici praecipua explicantur.

29. Сокиринська О.А. Аналіз правового статусу окупованих територій за нормами міжнародного гуманітарного права / О.А. Сокиринська // Актуальні

питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, Біла Церква, 24-25 березня 2022 р.). – Біла Церква, 2022. – С. 128-132